

## Jury presentatie thema en inzendingen

*Namens de jury, Sandra van Assen*

### Opbouw

- Intro
- Anita Andriesen
- Reflectie op het thema
- Reflectie op de inzendingen
- Beschrijving genomineerden
- Tot slot...

### Ontwerpkracht

Het is een eer om hier te staan als juryvoorzitter, want namens de jury van de Anita Andriesen Prijs mag ik het thema, de inzendingen en de genomineerden van dit jaar presenteren. Ik zeg namens de jury, maar ik sta hier vandaag ook namens Anita Andriesen, naar wie deze prijs is vernoemd. Het is de 4<sup>e</sup> keer dat deze prijs wordt uitgereikt.

Ik beschouw het als grote eer om op deze manier de **inzet** van Anita Andriesen voor de ruimtelijke kwaliteit van Fryslân te laten **doorwerken**. En houd de woorden *inzet* en *doorwerking* in de gaten, want daar kom ik nog op terug als ik inga op het thema van de Anita Andriesen Prijs. En dat thema mag ondertussen duidelijk zijn... het thema is **ontwerpkracht!**

### **Anita Andriesen**

Maar eerst naar Anita Andriesen. Zij was in het begin van de eeuw gedeputeerde van de provincie Fryslân en heeft mij en vele anderen besmet met het ruimtelijke kwaliteitsvirus. Zij was de drijvende kracht achter het Streekplan 2007, het provinciaal beleid waarin ruimtelijke kwaliteit tien jaar lang de rode draad vormde. Hieruit is veel moois ontstaan. Ik durf te zeggen dat haar *inzet doorwerkt* in het nieuwste provinciale beleid. Maar ook en vooral in de harten van veel collega's, bestuurders, dorpsbewoners en ondernemers, die zich onverminderd inzetten voor wat zij 'het goud van Fryslân' noemde.

Anita Andriesen's grootste kwaliteit was dat het niet uitmaakte wie je was, ze had aandacht voor iedereen. Wat mij het meest is bijgebleven is dat ze stelde dat ook leefbaarheid ruimtelijke kwaliteit is. Dit was bijna 15 jaar geleden. Ik was het toen -als jonge gedreven ontwerper, die zich destijds bezighield met thema's zoals witte schimmel- niet met haar eens.

Maar ... ik zie nu, dat ze haar tijd ver vooruit was. Want ondertussen wordt er gewerkt aan de **nieuwe omgevingswet**, waar het begrip **ruimtelijke kwaliteit** is vervangen door het begrip **omgevingskwaliteit**. Een breder begrip waar **ruimtelijke, sociale, culture en ecologische waarden** in op zijn genomen. Dus niet meer alleen het fysieke!

### **Daarmee is het perspectief op ruimtelijke kwaliteit sinds de start van de AA prijs verbreed ...**

En dat brengt me bij het thema van dit jaar: **ontwerpkracht**. Waarom heeft de jury dit thema geselecteerd?

- ➔ Ontwerpkracht verbindt. Omgevingskwaliteit ontstaat door balans tussen ruimtelijke, sociale, culture en ecologische waarden, ....en dat zijn vaak - tegengestelde waarden. De jury ziet dat de opgaven die op land en stad afkomen zo complex zijn, dat polarisatie ontstaat of de neiging om te versimpelen. Mensen zoeken veilige routes en sluiten zaken die het ingewikkeld maken uit. Die terugtrekkende beweging biedt geen oplossingen voor de grote opgaven. De toekomst vraagt nl. om breder gedragen invullingen, het samenbrengen van perspectieven, visies waarin wordt gestreefd naar evenwicht tussen de verschillende waarden, belangen en opgaven in de ruimte, oplossingen waarin iedereen telt.
- ➔ Ontwerpkracht kan lastige processen aanjagen. Ze vindt in Friesland haar oorsprong in het karakter van het landschap, de natuur en de cultuur. Ze gaat uit van inclusieve werkwijzen: ontwerp verenigt groepen van mensen om uitdagingen op te pakken. De jury ziet dat uitdagingen groter worden en de ruimte schaarser. Denk aan klimaatverandering, landbouwtransitie, energietransitie, verstedelijking, mobiliteit, biodiversiteit, stikstof-depositie en meer. De zoektocht wordt complexer en gaat voorbij aan het individuele perspectief.

De jury wil met het thema ontwerpkracht benadrukken dat oplossingen voor het behoud en ontwikkeling van ruimtelijke kwaliteit in Fryslân meer kans van slagen hebben als we perspectieven samenbrengen. Dit kan door verbeeldingskracht, samenspraak, reflectie en communicatie samen op te laten gaan.

### ***Ontwerpkracht blijkt een lastig begrip***

Dat maakte het uitdagend voor de jury. Gesprekken over ontwerp tussen ontwerpers en niet-ontwerpers willen nog wel eens verwarring brengen. *Ontwerpers maken het altijd duurder, ontwerpers willen dingen waarom we niet hebben gevraagd. Ontwerpers zijn niet te volgen. Ontwerpers zijn eigenwijs.* Komt het u bekend voor?

Daarom wil ik -voor ik op de inzendingen inga- ingaan op het begrip ontwerpkracht naar aanleiding van een onderzoek dat ik met José van Campen uitvoer aan de TU Delft voor het ministerie. We benaderen hier Ontwerpkracht als een samengesteld begrip: het gaat om **(ruimtelijk) ontwerp**, en om **kracht**. Kracht is een natuurkundig verschijnsel. Het wordt uitgedrukt met een vector. We kunnen dat ook doen voor ontwerpkracht:

Het **aangrijpingspunt van de kracht** is het ontwerp of het ontwerpen zelf. **De richting van ontwerpkracht** is de **intentie, of de inzet**. **De grootte van de kracht** is dat wat voortkomt uit de combinatie van ontwerp en inzet. Dit noemen we de **doorwerking**.

Als het gaat om de **inzet** is er verschil tussen de **materiële en immateriële inzet**. De materiële inzet van ontwerp betreft de fysieke ruimte, denk aan: bruggen, parken, gebouwen, pleinen. Dit noemt onze nieuwe adviseur voor het landschap Jannemarie de Jonge in haar proefschrift: 'forethought in making'. Ontwerp als voorbereiding op fysieke uitvoering. Dit is hoe veel mensen ontwerp zien.

Maar er is ook de **immateriële inzet**: Ontwerp om tot nieuwe ideeën te komen, soms ook wel aangeduid als bijvoorbeeld **design thinking**. Denk aan het ontwerpen met scenario's, het ontwerpen van narratieven, maar ook ontwerpend onderzoek. Hier is het zoeken naar nieuwe ideeën, het verrijken

van kennis, het geven van meer betekenis. Nu ruimtelijke kwaliteit verbreedt naar omgevingskwaliteit zien we een groei van de immateriële inzet van ontwerp. Niet zo gek, gezien de behoefte aan verbinding tussen al die waarden en belangen.

Als het gaat om de **doorwerking** is er soms sprake van doorwerking die 1 op 1 is verbonden met de inzet. Dus een ontwerp voor een brug, of tuin, of gebouw, die leidt tot de uitvoering van een brug, of tuin, of gebouw. We zien ook doorwerking die je kunt aanduiden als '**bijvangst**'. Zoals een ontwerp, dat een voorbeeldfunctie vervult, of een lokaal duurzaam voedsel- of energieproject dat dorpsbewoners inspireert om ook thuis maatregelen gaan treffen.

Immateriële doorwerking herken je aan inspiratie, de toename van bewustwording, van kennis, het ontstaan van commitment, de ontdekking van nieuwe businesscases, en bijvoorbeeld gedragsverandering.

- ➔ In de inzendingen van dit jaar is niet alleen sprake van de materiële inzet en doorwerking van ontwerp maar juist ook van de immateriële inzet en doorwerking.
- ➔ En er is sprake van bijvangst en die willen we via de AA prijs graag met iedereen delen.

### ***Inzendingen***

Dit brengt me bij de inzendingen.... Of het de onbekendheid is met het begrip ontwerpkracht of de Corona crisis, dat is niet duidelijk, maar er zijn slechts 5 inzendingen ingediend dit jaar (ter vergelijking: in de vorige editie waren dat er in 2017 22). Gelukkig is het thema **ruimtelijke kwaliteit en niet kwantiteit en over de kwaliteit van de inzendingen is de jury enthousiast**. De prijs biedt dit jaar de kans om vijf goede voorbeelden te laten zien waar we heel veel inspiratie uit kunnen halen.

**Ik wil stilstaan bij alle 5 de inzendingen en doe dat in willekeurige volgorde.**

### **1. Te beginnen bij de Boschplaatvisie.**

Het ontwerpen van natuurgebieden is een bijzonder complexe opgave. Onderwerpen als kustmorfologie, erfgoed, gebruik, natuur, klimaat, maatschappelijke belangen en recreatie komen hier bij elkaar. Bovendien is er de bijzondere context van een Waddeneiland, met een gemeenschap en bezoekers, die allemaal een eigen relatie hebben met de Boschplaat. In tegenstelling tot hoe Staatsbosbeheer in het verleden werkte, **zette ze bij deze visie bewust in op samenspraak**. Dit getuigt van moed. De jury ziet dat ontwerpkracht een belangrijke rol heeft gespeeld om de onderwerpen en belangen bij elkaar te brengen. Er zijn ontwerpscenario's gebruikt om te komen tot gezamenlijke nieuwe inzichten. Het plan is niet dichtgetimmerd. **Inzet en doorwerking zijn dus materieel en immaterieel**. Er is een breed gedragen plan ontstaan, waarin de natuur vrij spel krijgt, en waarin ook sociaal-culturele waarden doorwerken, zoals cultuurhistorie en verhalen, maar ook de sterke band die bewoners en bezoekers hebben met het eiland en de natuur, die zich vertaalt naar het van eilanders tot vogelwachters met een gastheer/-vrouwfunctie voor de Boschplaat.

### **2. Dan de volgende inzending: de beleefstuinen van Joostema.**

De inzet van de familie Joostema was om een tuin vorm te geven in relatie tot de omgeving en haar historie. Het refereert aan *It Jonghôf*, een fruithofje met uit de jaren '50-60. Het tuindersdorp Berltsum heeft met dit initiatief een passende en karaktervolle *beleefstuin* gekregen waar het publiek van kan meegenieten. Daarmee zijn ook hier de **inzet en doorwerking van ontwerpkracht materieel en immaterieel**. In het licht van het thema was hier minder sprake van een ontwerpgesprek met de omgeving vooraf. Er is wel een duidelijke inspanning geleverd om de natuur en het landschap voor de toekomst te behouden en toegankelijk te maken. Initiatieven zoals de beleefstuinen van Joostema zijn van hoge waarde en hebben een voorbeeldfunctie voor de biodiversiteit en klimaatadaptatie op private schaal. Tuinen als die van Familie Joostema inspireren en zetten – mede door de gastvrijheid – anderen aan tot actie.

### **3. De derde inzending heet 'Kleine ingreep, groot gebaar' en is van Nyke Rixt Jukema.**

Onder het motto *vijf jaar bouwen aan het collectief geheugen van Fryslân* presenteert Nynke-Rixt Jukema vijf door haar ontworpen objecten in de openbare ruimte. Deze voorzien in een behoefte om plekken te laten ontstaan die gevoel of herinnering beleefbaar maken. Bij de ontwerpen van Nynke-Rixt Jukema gaat het niet zozeer om de waarde van het architectonische icoon (**het materiële**), maar om de kracht van het **narratief (het immateriële)**. Zij bouwt met haar werk aan verbindingen met de omgeving, de geschiedenis en het collectieve geheugen van de mienskip. Ze bekritiseert en bevraagt de vergetelheid en gevestigde orde. De verbinding met de thema's van dit jaar is op sommige plekken bescheiden, maar de jury waardeert hoe Nynke Rixt in haar ontwerpen de plek en de mienskip weet te verbinden en hoe emoties en (fantoom)pijn deel uitmaken van de projecten. Nynke-Rixt heeft met haar ontwerpbenadering een aansprekende en verbindende functie.

### **4. Het ministerie van binnenlandse zaken diende het project Veenatelier Places of hope in**

De manifestatie *Places of Hope* werd in 2018 in het kader van Leeuwarden-Fryslân Culturele Hoofdstad van Europa georganiseerd. Het *veenatelier* was daarin een belangrijk onderdeel. De veenweideopgave is een urgente opgave. Bij aanvang van het Atelier hadden de verschillende partijen nog geen manier gevonden om de dilemma's rond de veenweide problematiek op constructieve wijze bespreekbaar te maken. De complexiteit was hoog. Er leek geen schot in te komen. Ontwerp is hier ingezet als beeldend middel om het **denken en het gesprek** over de veenweiden verder te brengen. De ontwerpkracht maakte het mogelijk om een nieuwe richting in te slaan en creëerde een nieuw podium voor oplossingen. De inzet van een onafhankelijk team van ontwerpers aanvullend aan andere professionals heeft sterk bijdragen aan het voorstelbaar maken van andere toekomstbeelden voor het veenweidegebied. De ontwerpers hebben de integraliteit van de problematiek voortdurend in beeld gehouden en durfden over de huidige blokkades heen te kijken. Deze werkwijze bood inspiratie voor vergelijkbare veenateliers elders. In deze inzending zien we dat inzet en doorwerking vooral een **immateriële kracht hebben**.

## 5. Tot slot de inzending Boshuisjes Vlieland van Atelier Boekhout en Studio Brand | Vries

Stichting Recreatiebelangen Vlieland gaf opdracht om in de bosrand ten zuidwesten van Kampeerterrein Stortemelk op Vlieland bijzondere boshuisjes te ontwerpen en bouwen. De opgave was het ontwerpen van houten boshuisjes passend bij het karakter van Stortemelk en Vlieland. Het resultaat werd een serie onderscheidende bijzondere boshuisjes die voldoen aan een behoefte waarbij de 'back-to-basic' ervaring aansluit op het campinggevoel. De ontwerpen van de boshuisjes laten zien hoe recreatie-ontwikkelingen op niet invasieve manieren kunnen bijdragen aan het landschap. Dit voorstel kan de discussie zeker voeden op een hoger schaalniveau. En heeft op die manier zowel **materiële als immateriële doorwerking**. Ontwerpkracht draagt hier niet alleen bij aan een sympathieke en duurzame bosarchitectuur, maar bekritiseert en bevraagt op subtiele wijze de kwaliteit van vaak monotone terreinen voor verblijfsrecreatie. In dit ontwerp is heel zorgvuldig gekeken naar de landschappelijke omgeving en de doelgroep. In het licht van het thema was echter minder sprake van een ontwerpgesprek vooraf met de omgeving. Maar daar tegenover staat dat de gebruikers zeer tevreden zijn.

### **Dan kom ik nu bij de twee genomineerde inzendingen.**

De Anita Andriesen Prijs wil aan de hand van 'best practices' een breed publiek inspireren om bij te dragen aan de kwaliteit van de ruimte. We zien in alle inzendingen van dit jaar dat ontwerpkracht het verschil kan maken. Maar de jury agendeert dit jaar specifiek de kracht van ontwerp als verbindende factor bij grote opgaven die de ruimtelijke kwaliteit van Friesland beïnvloeden. Er zijn twee doorslaggevende argumenten die hebben geleid tot de selectie van de twee genomineerden:

- ➔ **Als eerste de kracht van ontwerp om beweging te brengen in urgente en complexe vraagstukken.** En wel door te tonen en verbeelden hoe de toekomst kan zijn. Door individuele beelden te verbinden en deze verder te brengen.
- ➔ **Ten tweede de kracht van het ontwerp om conflicten om te buigen.** En wel door samenspraak te faciliteren door oplossend vermogen van

ontwerp. Ontwerpkraft kan partijen bij elkaar brengen die nog niet of niet meer met elkaar in gesprek zijn.

Twee inzendingen laten deze kracht **het meest** zien. Het zijn .... de **Boschplaatvisie en het Veenweideatelier.**

De gedeputeerde zal zo bekend maken welke van de twee genomineerden de prijs heeft gewonnen, maar voor het zover is houd ik nog even de spanning erin door een paar woorden van waardering van de jury over deze beide inzendingen en de opdrachtgevers:

Volgens de niet-ontwerpers in beide processen heeft ontwerpkraft een belangrijke toegevoegde waarde die nodig was om de problemen helder te krijgen en integrale oplossingen te vinden. Ze gaven aan dat ontwerpkraft heeft bijgedragen aan geloof en zin in de nieuwe toekomst, in nieuwe oplossingen. En dit brengt me bij het Anita Andriesen, en de stuwende werking die zij als gedeputeerde had. Het is de stuwende werking, die terecht het hoofdcriterium vormt voor de AA prijs. Ontwerpkraft heeft de processen van de genomineerde inzendingen voortgestuwd, en mensen geïnspireerd en gemotiveerd het onderwerp verder te brengen, te laten doorwerken.

Met deze twee genomineerden wil de jury onderstrepen dat de stuwende kracht van ontwerp kracht in de toekomst van Friesland meer dan ooit nodig zijn. Het getuigt van leiderschap dat de opdrachtgevers, in dit geval overheden, hebben geïnvesteerd in 'vrije ontwerpruimte'. Een setting waar ontwerpkraft het gesprek op gang kon brengen.

En misschien is het niet toevallig dat er twee overheidsinitiatieven zijn genomineerd. De jury ziet -op dit moment- een duidelijke rol voor de overheid, naast de onmisbare rol voor initiatieven uit de mienskip. Bij de grootschalige uitdagingen, heeft de overheid een aanjagende functie. Overheid kan met ontwerpkraft meer dan voorheen de setting en vrije ruimte creëren om complexe en urgente vraagstukken in de ruimte bespreekbaar te maken en partijen te verbinden. Waar nu slechts enkele ontwerpers het werk doen in pionierprojecten in Fryslân, pleit de jury voor een stevige investering in ontwerppodia en ontwerpafdelingen binnen en buiten de overheden.

Stuwende ontwerpteams die initiatieven faciliteren en de verbinding tussen overheid en de mienskip ondersteunen.

Want ontwerpinzet is nodig om tot doorwerking te komen. De jury spreekt daarom de hoop uit dat de AA prijs van 2020 gaat doorwerken in een toename van de ontwerpkracht op alle schaalniveaus in Fryslân.